

УДК 378.091–057«197/198»(477.54)ХНМУ

Г. Л. Демочко
Харківський національний медичний університет

АНАЛІЗ ПІДГОТОВКИ НАУКОВИХ КАДРІВ У ХАРКІВСЬКОМУ МЕДИЧНОМУ ІНСТИТУТІ У 1970-х - НА ПОЧАТКУ 1980-х рр.

Статтю присвячено аналізу підготовки наукових кадрів у Харківському медичному інституті у 70-ті роки минулого століття. На основі обробки даних архіву наукового відділу ХНМУ (сучасна назва ХМІ) встановлено, що не всі дисертаційні дослідження виконувалися вчасно. У зв'язку з цим сформувався певна стратегія наукового відділу ХМІ, який не ставив до плану виконання ризиковані роботи. Також відображена висока наукова активність кафедр терапевтичного профілю та відзначено, що це заслуга акад. проф. Л. Т. Малої.

Ключові слова: Харківський медичний інститут, науковий відділ, наукові кадри, аспірантура, докторантура, дисертація, кафедри терапевтичного профілю.

Статья посвящена анализу подготовки научных кадров в Харьковском медицинском институте в 70-е годы прошлого века. На основе обработки данных архива научного отдела ХНМУ (современное название ХМИ) установлено, что не все диссертационные исследования выполнялись вовремя. В связи с этим сформировалась определенная стратегия научного отдела ХМИ, который не ставил в план выполнения рискованные работы. Также отражена высокая научная активность кафедр терапевтического профиля и отмечено, что это заслуга акад. проф. Л.Т. Малой.

Ключевые слова: Харьковский медицинский институт, научный отдел, научные кадры, аспирантура, докторантура, диссертация, кафедры терапевтического профиля.

The article analyzes the brainpower training at the Kharkiv Medical Institute in the 1970ies. The article is based on data of scientific archive of KhNMU (the modern name of KhMI). The author found that not all of these studies had been carried out on time. Department of science of HMI formed a strategy – not all of research was set at scientific plan. The article also focuses on the fact that high activity of departments of therapeutic was conditioned by Acad. Prof. L. T. Malaya.

Keywords: Kharkiv Medical Institute, department of science, postgraduate education level first, postgraduate education level second, brainpower, thesis, departments of therapeutic.

Розвиток історико-медичного краєзнавства, який спостерігається протягом останніх років, передбачає вивчення медичного аспекту краєзнавства у його ретроспективі. Одним із важливих компонентів медичного краєзнавчого аспекту є медична освіта, яку надають на Харківщині. У статті об'єктом студіювання є Харківський медичний інститут, а предметом – організація медичної науки в 1970-ті роки минулого століття. Сьогодні цю тему зовсім занедбано, хоча й існують великі компілятивні роботи, у яких розвиток науки у ХМІ певною мірою відображається. Зокрема, вказаний період відбивається на сторінках ювілейного видання «Історія Харківського державного медичного університету: 200 років» [6] та «Вчені університету» [4], де можна знайти біографічні відомості видатних науковців, які були тим чи іншим чином пов'язані з вишем.

Численні уривки історії кафедр та наукових шкіл містять скупі дані щодо розвитку науки у той час [1, 7, 8, 2, 5], але не відтворюють картини у цілому, хоча й слугують джерелом інформації з огляду на те, що її обмаль.

Найбільше у пригоді стали дані архіву наукового відділу ХНМУ – це сучасна назва вишу. Цей архів зберігається в одному із структурних підрозділів університету і постійно поповнюється новими документами [9].

©Демочко Г. Л., 2013

Підготовка наукових медичних кадрів на базі Харківського медичного інституту забезпечувалася переважно через аспірантуру та докторантуру. Науковими студіями з медицини займалися лікарі, які отримали повну вищу освіту з тієї чи іншої медичної спеціальності.

Планувалися дисертаційні роботи науковим відділом інституту, який очолював проректор з наукової роботи. У досліджувані роки проректорами з наукової роботи були відомі медики-науковці – В. І. Грищенко, В. С. Топузов [6, с. 747]. Особисто через проректора з наукової роботи проходили усі справи аспірантів та докторантів, що навчалися у ХМІ. Для того, щоб оцінити роботу з підготовки наукових кадрів у певний період, зробимо аналіз даних архіву наукового відділу ХМІ за 1970-1980 рр.

Із зазначених документів, які зберігаються у науковому відділі нинішнього ХНМУ відомо, що вимоги до дисертантів було досить жорсткими, але справедливими. Деякі дисертації «тягнулися» багато років, бо строки виконання таких робіт постійно переносилися через сподівання, що автор роботи все ж таки вийде на захист. Керівникам кафедр та науковим керівникам окремих боржників радили прискіпливо стежити за ходом виконання робіт та періодично заслуховувати звіти аспірантів та докторантів на засіданні кафедри, щоб мати дійсну картину – чи є перспективи у такої роботи, чи ні. Дисертаційні дослідження, перспективи яких було не визначено на момент закінчення терміну роботи над дисертацією, знімалися з плану. Так, 1978 р. рішенням Вченої Ради ХМІ від 15 липня зняли з плану докторські дисертації Ю. Є. Семидоцького «Матеріали к хирургическому лечению язвенной болезни ваготомией в комбинации с дренирующими операциями и экономными резекциями желудка», В. В. Зверева «Дыхательная недостаточность. Адаптационные механизмы и принципы регулирования нарушенных функций в хирургии заболеваний легких», 1979 року на засіданні Вченої ради 21 грудня зняли з плану роботу В. О. Носатенка «Термические ожоги и функциональное состояние кожи: нарушения и компенсации». Отже, страждали обидва боки – ХМІ втрачав дисертанта і внаслідок чого знижував показники наукової активності у цьому плані, а дисертант втрачав офіційну підтримку, яка надавалася йому керівництвом інституту у вигляді наукового керівника або консультанта.

Деякі науковці отримували додатковий термін для роботи над дослідженням у зв'язку з переведенням до докторантури офіційно. Такий спосіб написання дисертації був найбільш безпечним у плані того, що дисертант не виконає роботу у строк. Фактично дослідження певних проблем починалися раніше, а от місця в докторантурі на той час або не було, або сам науковець не хотів оприлюднювати свої пошуки перед керівництвом вишу. Таким чином, подовжилася можливість для роботи над дисертацією у доцента кафедри охорони здоров'я та соціальної медицини Н. О. Галічевої (докторська дисертація розпочата 1970 р., а в докторантуру Н. О. Галічеву зарахували тільки 1975, коли 95 % роботи було виконано), завідувача кафедри акушерства та гінекології № 2 М. Г. Богдашкіна (робота виконувалася з 1973 р., а в докторантуру зарахований 1976, що дало можливість вже 1977 р. пройти внутрішню апробацію та подати роботу до захисту), доцента кафедри фармакології Л. Т. Кірічок (робота розпочато 1974 р., а вступ до докторантури – 1977). Така кількарічна фора для науковця – чудовий шанс виконати роботу в зазначений термін і подати її до спеціалізованої ради.

Давали такі часові пільги не усім. Аналіз наукової діяльності згаданих вище науковців і багатьох інших дозволяє зробити висновок, що до докторантури переводилися ті особи, які вже не тільки певний час вели дослідження, а мали певні наукові результати. Саме тому захист після зарахування до докторантури відбувався дуже швидко – за 1-2 роки. Цілком зрозуміло, що на тлі невиконаних робіт ХМІ не хотів ризикувати та нарощувати кількість докторантів, які можуть не виправдати наукових сподівань. Тому за виконанням докторських робіт стежили в першу чергу на первинній ланці – кафедрі, а потім вже рекомендували чи не рекомендували науковця до офіційного отримання статусу «докторант». Рекомендації до докторантури відбувалися на засіданнях кафедри, де кандидат у докторанти представляв власні наукові досягнення з певної тематики, а кафедральний колектив виносив позитивне рішення щодо подальших перспектив

науковця – рекомендував особу до вступу до докторантури. Зазначимо, що така тактика не завжди себе виправдовувала, адже отримання такої можливості не завжди спонукало деяких науковців до пришвидшення роботи над дослідженням. Наприклад, доцент Галічева Н. О. з майже готовою роботою і терміном докторантури до 01.09.1977 р. не захистила роботу вчасно (це видно з таблиці «Підготовка докторів і кандидатів наук в X п'ятилетке по ХМІ» з позначкою «для службового користування»). Та ж сама ситуація повторилася і з Л. Т. Кірічок. Для наочності можна навести таблицю «Підготовка докторів і кандидатів наук в X п'ятилетке по ХМІ».

ПЛАН		1976	1977	1978	1979	1980	УСЬОГО
		Докт.	3	3	-	4	1
	Канд.	29	33	12	18	23	115
ВИКОНАНО	Докт.	-	1	-	1	-	2
	Канд.	3	4	1	-	4	12
ЗАХИЩЕНО	Докт.	2	-	-	2	-	4
	Канд.	19	20	6	12	8	65
ЗНЯТО З ПЛАНУ	Докт.	1	-	-	-	-	1
	Канд.	5	7	1	3	3	19
НЕ ВИКОНАНО	Докт.	-	2	-	1	1	4
	Канд.	2	2	4	3	8	19

Однак, поданий матеріал містить певні похибки. Так, таблиця не завжди збігається з тими даними, які подавалися до наукового відділу відділом аспірантури та докторантури. Наприклад, тут не відображено докторські дисертації, зняті рішенням Вченої ради у 1978 та 1979 рр., які фігурують і звітах інших відділів з чіткою позначкою дати зняття роботи з плану. Тому до такого джерела треба ставитися критично, а показники знятих та незахищених дисертацій у такому разі прогножуються дещо більшими.

Якщо вважати позитивним результатом виконання роботи та її захист, то з 11 докторських дисертацій до такої категорії можна віднести 6 робіт. Тобто майже 55 % запланованих робіт відбулися як такі, що захищені, або підійшли до захисту. Серед кандидатських робіт цей відсоток значно вищий – 67 %. Найчастішими причинами, через які дисертації не захищалися, були відрахування з аспірантури за невиконання індивідуального плану, декретна відпустка або хвороба науковця, тривале закордонне відрядження. Для інших робіт було характерним або перенесення строків виконання роботи, або роботи подавалися в строк, та їх фактичний захист міг відбуватися через декілька років. Так, термін виконання кандидатської дисертації асистента кафедри інфекційних хвороб В. М. Козько був перенесений у зв'язку з неможливістю затвердити хімічні реактиви, використані при проведенні дослідження. Не дивлячись на перепони, В. М. Козько захистив дисертацію пізніше, а сьогодні він доктор наук і успішно працює завідувачем кафедри інфекційних хвороб Харківського національного медичного університету.

Підготовка наукових кадрів – невід'ємна частина наукової роботи кожної кафедри. Флагманом у цьому напрямі були кафедри терапевтичного профілю. За семидесяті роки минулого століття саме терапевтичні кафедри підготували «левоу частку» наукових кадрів. За 1971–1978 роки на кафедрах цього профілю захистили кандидатські роботи п'ятдесят сім науковців, ще чотири – докторські. При цьому на захист вийшли та успішно захистили свої дисертаційні роботи не тільки аспіранти, які пройшли через підготовку в аспірантурі. Серед 57 кандидатів наук в аспірантурі навчалися 28 осіб, 13 були ординаторами, 16 осіб прийшло з практичної охорони здоров'я [9, арк. 20]. Як можна побачити зі звіту терапевтичних кафедр, заплановані ними обсяги дисертаційних робіт не тільки виконалися на сто відсотків, але й перевищили цей показник. Так, за планом для терапевтичних кафедр на IX п'ятирічку поставлено 31 кандидатська дисертація та 5 докторських. При цьому фактично виконали: кафедра шпитальної терапії – 21 кандидатську та 3 докторські (Г. І. Приходько, І. І. М'ягков, І. Ф. Костюк); кафедра факультетської терапії – 11 кандидатських дисертацій, пропедевтики внутрішніх хвороб лікувального факультету – 7 кандидатських, пропедевтики внутрішніх хвороб педіатричного факультету – 8 кандидатських досліджень,

факультетської шпитальної терапії – 10 кандидатських робіт та 1 докторська (І. П. Бондаренко) [9, арк. 20]. Як бачимо, з запланованих на дев'яту п'ятирічку п'яти докторських робіт не була виконана лише одна робота В. М. Малюкова. Робота над докторською дисертацією у В. М. Малюкова проходила з певними ускладненнями, адже перший строк закінчення докторської дисертації було заплановано на 1969 рік, потім перенесено на 1973 рік і лише 1976 р. відбулася внутрішня апробація результатів дослідження. Показник по кандидатських дисертаціях значно ліпший – було виконано та захищено 65 робіт, але тут треба зауважити, що така висока цифра утворилася не тільки через значну наукову активність аспірантів, але й через те, що в цей час нарешті захистилися 8 «боржників» за кандидатськими дисертаціями. На 1975–1980 рр. терапевтичні кафедри запланували 14 кандидатських дисертацій та 6 докторських. Показники захищених кандидатських робіт дозволяють зробити висновки, що не всі аспіранти реєстрували свої теми. Значна частина, побоюючись адміністративного тиску, виконувала роботи самостійно, без офіційного затвердження теми. А затверджувалася вона тоді, коли науковець мав солідний доробок, щоб вийти на захист та успішно захиститися. На кафедрі шпитальної терапії (зав. каф. Л. Т. Мала) – 8 кандидатських та 2 докторські (І. К. Латогуз, Ф. Тойне); на кафедрі факультетської терапії – 1 кандидатська робота та 1 докторська (В. М. Хворостинка); на кафедрі пропедевтики внутрішніх хвороб лікувального факультету (Н. Штельмах) – 1 кандидатська, на кафедрі пропедевтики внутрішніх хвороб педіатричного факультету (зав. каф. Ю. Шульга) – 1 кандидатська та 2 докторські (Ж. Д. Семидоцька, О.-Г. А. Адибаєв); на кафедрі факультетської шпитальної терапії – 3 кандидатські дисертації та 1 докторська (Л. П. Хименко) [9, арк. 21-25]. Цікаво, що виконувати дисертаційні роботи мали можливість не тільки радянські науковці, а й науковці з інших країн. Зокрема, на кафедрі шпитальної терапії докторську дисертацію виконував Ф. Тойне – стажист з Німецької Демократичної Республіки, який в Харківському медичному інституті працював над проблемами гуморального, метаболічного та ендокринного аспектів інфаркту міокарда. Керівником дисертаційної роботи іноземного лікаря була академік Л. Т. Мала.

Аналізуючи стан підготовки наукових терапевтичних кадрів треба зауважити, що неабияку роль тут грала особистість Любові Трохимівни, яка не тільки планомірно готувала на своїй кафедрі кандидатів та докторів наук, а й вміла зацікавити лікарів пошуковою діяльністю, передати їм спосіб свого лікарського мислення. Не дивно, що наукова робота Л. Т. Малої не залишилася поза увагою – у 1980 році їй та співробітникам кафедри була присуджена Державна премія СРСР [9, с. 44]. Отже, сьогодні Харків має потужну терапевтичну школу, у витоках якої стояла академік Л. Т. Мала [1, с. 80; 2, с. 10].

Медичний інститут хоча і був непрофільною установою для гуманітарних спеціальностей, та науковий відділ стежив і за розвитком науки на кафедрах не медичного профілю. Так, на кафедрі історії КПРС та політекономії виконувалися дві докторські дисертації – зав. каф. Руденко Р. Г. «Деятельность Коммунистической партии по развитию технического творчества рабочего класса на этапе зрелого социализма 1959-1970 гг.» та доцента Колотеві В.Л. «Деятельность КПСС по подготовке квалифицированных рабочих кадров через систему профтехобразования». Кандидатські дисертації, готові до захисту, були у співпрацівників цієї кафедри – ст. викл. Солодовника І. А., ас. Лукаша С. Ю., ас. Чуб В. І., ас. Парфьонові І. І. На кінець 1981 р. визначилися з темами та розробили плани своїх кандидатських дисертацій асистенти Робак І. Ю., Шипілова І. І., Ломовцев А. З. [9, арк. 40]. На кафедрі філософії та наукового комунізму виконував самостійне дослідження «Особенности формирования духовной культуры советской интеллигенции» Є. Д. Бранзбург, а у 1976 р. вийшла на захист асистент кафедри А. П. Алексеєнко з кандидатською дисертацією «Общеисторический критерий прогресса и критерий прогресса личности» [9, арк. 41,42].

1970-80-ті роки були стартом для формування сучасної плеяди науковців ХНМУ, очільників кафедр. Спрямовував та контролював «горнило» наукових кадрів проректор з наукової роботи. У 1965-1983 рр. проректором працював акад. НАНУ В. І. Грищенко. У зв'язку з призначенням В.І. Грищенка директором Інституту проблем кріобіології і кріомедицини НАН України 1983 р. на

посаді проректора його змінив В.С. Топузов – відомий дитячий хірург. У цей час захистили свої докторські дисертації М. І. Пилипенко (зав. каф. радіології та радіаційної медицини), В. І. Лупальцов (зав. каф. хірургії №3), С. Ю. Масловський (зав. каф. гістології, цитології та ембріології), Ю. В. Одинець (зав. каф. педіатрії № 2), кандидатські – Паращук Ю. С. (зав. каф. акушерства та гінекології № 2), Пасієшвілі Л. М. (зав. каф. загальної практики – сімейної медицини та внутрішніх хвороб), Робак І. Ю. (зав. каф. суспільних наук), Алексєнко А. П. (зав. каф. філософії). Багато вихованців цього десятиліття працюють на посаді професорів та доцентів кафедр.

Досліджуючи історію організації медичної науки в Харківському медичному інституті зауважимо, що наукова робота чітко керувалася з адміністративного боку по усіх ланках – від проректора з науки, який тримав на контролі кожного аспіранта та докторанта, до завідувачів кафедр та наукових керівників, які безпосередньо керували науковими пошуками лікаря. Така система дозволяла не тільки мати актуальні дані щодо стану виконання дисертаційного дослідження, але й була здатна впливати своїми важелями на тих науковців, чії пошуки проходили не дуже вдало. Отже, можна стверджувати, що у 1970-ті роки у ХМІ створилася дієздатна система підготовки наукових кадрів різного рівня, велику роль у цій системі грала особистість керівника аспіранта чи докторанта. Для того, щоб скласти комплексну картину підготовки наукових медичних кадрів, хронологію студіювання цієї теми треба розширити – до початку ХХ століття, а також урахувати, що до медичної царини належать й фармацевти, тому в перспективі можна провести дослідження з підготовки фармацевтичних наукових кадрів.

Література

1. Бабак О. Я. Харківська терапевтична школа / О. Я. Бабак // Внутренняя медицина. – 2008. – № 2. – С. 80-82.
2. Бабак О. Я. Харьковская терапевтическая школа: из прошлого в будущее / О. Я. Бабак // Международный медицинский журнал. – 2004. – № 3. – С. 8-11.
3. Бойко В. В. Харьковская хирургическая школа: становление, развитие, перспективы / В. В. Бойко, И. А. Криворучко, М. П. Брусницына, И. А. Тарабан // Международный медицинский журнал. – 2004. – № 3. – С. 12-16.
4. Вчені Харківського державного медичного університету / За ред. академіка А. Я. Циганенка, проф. М. В. Кривоносова, проф. П. Г. Кравчуна та ін. – Х. : Харків, 2002. – 470 с.
5. Грищенко В. И. Харьковская научно-педагогическая школа акушеров-гинекологов / В. И. Грищенко // Международный медицинский журнал. – 2004. – № 3. – С. 17-20.
6. Історія Харківського державного медичного університету : 200 років / Ред. кол.: акад. А. Я. Циганенко, акад. Л. Т. Малая, акад. В. І. Грищенко та ін. – Х. : Контраст, 2005. – 752 с.
7. Лесовой В. Н. Все мы стоим на плечах гигантов: истоки (К истории харьковской пропедевтической школы) / В. Н. Лесовой, Т. С. Оспанова, Ж. Д. Семидоцкая, И. А. Чернякова и др. // Therapia. – 2011. – № 9. – С. 140-144, № 10. – С. 110-113.
8. Шушляпин О. И. Кафедре госпитальной терапии Харьковского государственного медицинского университета – 125 лет / О. И. Шушляпин // Здоров'я України. – 2003. – Вип. 62. – С. 42-46.
9. Державний архів Харківської області. – Ф. Р-1584. – Харківський медичний інститут. – Оп. 1. Науковий відділ. – Спр. 2. Підготовка кадрів. Х п'ятилетка. – 47 арк.